

10. Караванський Святослав. Шляхи українського правопису // "Слово". Серпень. — 1991.
11. Матвіяс І.Г. Українська мова і її говори. — К., 1990.
12. Матвіяс Іван. Варіанти літературних мов // Культура слова. — Вил. 45. — К., 1994.
13. Огієнко І.І. Складня української мови. — Част. II. — Жовква, 1938.
14. Сербенська О.А. Взаємодія української літературної мови і діалектів у галузі юридичної лексики // Питання взаємодії української літературної мови і територіальних діалектів. — К., 1972.
15. Франко З. Варіантність української літературної мови // "Слово". — Серпень. — №15. — 1991.
16. Франко Зіновія. Варіантність української літературної мови // "Слово". — Серпень. — №16. — 1991.
17. Шевельов Юрій. Українська мова в першій половині ХХ ст. (1900 -1941). Стан і статус. — Нью-Йорк, 1987.

Лілія Невідомська

МОВОЗНАВЧІ ПИТАННЯ В ПРАЦІ МАРКІЯНА ШАШКЕВИЧА "АЗБУКА І АБЕСАДЛО"

Мовно-національне відродження Галичини в першій половині ХІХ ст. найпомітніше виявило себе в діяльності "Руської трійці" — укладачів відомої "Русалки Дністрової" (1937р.). Серед них М.Шашкевич виділявся не тільки творчим обдаруванням, але й вірністю проголошеним патріотичним прагненням. Його порівняно невелика спадщина, крім художніх творів, фольклорних записів, шкільних посібників, містить також мовознавчі праці. Хоча лінгвістичний доробок М.Шашкевича привертав увагу дослідників, зокрема М.Возняка, М.Тершаковця та ін., які розглядали його роботи, проте деякі фрагменти з них, як зауважує О.Летраш, ще залишається в рукописах [1, 56], інші ж публікації вивчені недостатньо.

Стаття "Азбука і abecadio" побачила світ у 1836 р. Цьому сприяв Я.Головацький. Три тисячі її примірників було надруковано в Перемишлі. Ставлячи за мету розглянути мовознавчу проблематику, висвітлену у зазначеній праці, використовуємо її канадське перевидання [3], здійснене в 1996р. на основі унікального (з авторським автографом) першодруку. Вказане перевидання, крім згаданої роботи М.Шашкевича, містить розвідки М.Тершаковця та М.Г.Марунчака, у яких високо поцінуються філологічні студії автора "Азбука і abecadia". Так, простежуючи її вплив на суспільне пробудження свідомого ставлення українців до рідної мови, її долі, М.Г.Марунчак зазначає: "Трактат "Азбука і abecadio", як доказав пізніше Богдан Дідицький в "Літературному Сборнику", "розбурхав так сильно пристрасти русинів, що вони пробудилися і до свого сознания приходили". Це була велика національна заслуга молодого Шашкевича" [3, ХІ-ХІІІ].

Досліджувана праця, як засвідчує її повна назва [3, І], — це зауваги, висловлені з приводу відомої публікації М.Лозинського "О wprowadzeniu Abecadta polskiego do pis'mien'nictwa reskiego" (1834), у якій той висунув ідею запровадження польського алфавіту для письменства галицьких українців, що, на його думку, забезпечило б поступальний розвій руської (української) літератури, мови. Правда, згодом як член комісії, створеної австрійським урядом у справі введення для "потреб українського населення в Галичині латинки, з чеською основою" [3, ХІ], він визнав, що тепер "не відваживсь би поступити в обороні урядового проекту. Одначе М.Шашкевич довідався про це вже на тому світі, бо засідання комісії відбулися вже 16 літ після його смерті" [3, ХІ].

А в 30-х роках минулого століття погляди цих двох діячів на запровадження латинки для використання її українцями були діаметрально протилежними. Для М.Шашкевича позиція прихильників латинського алфавіту була неприйнятною. Він виступив пристрастним оборонцем кирилиці. Саме ця пристрастність оборонця святих для нього традицій слов'янського письма зумовила полемічну спрямованість його зауваг, їх публіцистичність. Важливо зазначити, що вони написані польською мовою, хоч приблизно в той самий час їх автор та його однодумці в подібних публікаціях послуговувались українською мовою [2, 130-135]. Такий вибір зумовлювався насамперед просвітницькою настановою твору, призначеного для тих кіл галицьких українців, які тоді широко вживали польську мову. Водночас це відбивало нерівноправність соціального статусу української і польської мов, занедбаність і нерозвинутість українського слова в тодішній Галичині. І в цій ситуації, коли польська мова нерідко якраз і виступала знаряддям винародовлення українців, приниження їх національних почуттів, історично виправданим і психологічно вмотивованим було застосування М.Шашкевичем саме її у дискусії, в якій він прагнув оборонити культурні здобутки й традиції

українського письменства. Проте публіцистичність досліджуваного твору — не єдина його характерна прикмета. Він демонструє також виразні стильові риси наукової полеміки, яка спирається на філологічну, зокрема лінгвістичну, ерудованість автора, його фахові знання.

"Азбука і abecadto" — праця, розгляд якої заслуговує на увагу в кількох аспектах. По-перше, цікаво глибше простежити ті моменти дискусії, що стосуються власне проблем графіки, зіставлення кирилиці з латинським алфавітом, обґрунтування її переваг як буквенної системи, що відповідає специфіці звукової будови слов'янських мов.

По-друге, ознайомлення з нею викликає необхідність детального й всебічного з'ясування суспільних обставин, які спонукали частину тодішньої української інтелігенції підтримувати ідею запровадження латинського алфавіту замість кириличного. Адже, крім згубного впливу асиміляторської політики ополячення українського населення, помітним є також діяння інших чинників й мотивів.

По-третє, у згаданій праці М.Шашкевич торкається не тільки графіки, а й деяких власне мовознавчих питань. Саме останні стали основним предметом нашого висвітлення. Зацікавлення насамперед цим третім аспектом зумовлене тим, що такий розгляд "Азбуки і abecadto" дозволяє простежити формування наукових поглядів найпослідовнішого з учасників "Руської трійці", який, спираючись на набуті ним знання у галузі філології, спрямував свою активну діяльність на відродження й утвердження української (руської) мови та літератури в Галичині.

Уже на початку зауваг М.Шашкевич виявляє обізнаність із тими тенденціями, які характеризували розвиток славістики перших десятиліть минулого століття. Він, зокрема, вказує на становлення у слов'ян народної літератури, появу фольклорних збірників, а також початки порівняльного вивчення слов'янських мов, яке давало змогу розкривати їх взаємостосунки, особливості як щодо "внутрішнього духу", так і "зовнішніх знаків" [3, 2]. При нагоді зауважимо, що, висуваючи власні аргументи у полеміці з И.Лозинським, автор посилається на авторитетні наукові праці [3, 13]. На основі скорочених заголовків чи поданих у тексті прізвищ дослідник М.Тершаковець подає повний бібліографічний опис використаних М.Шашкевичем видань [3, IV-V]. Серед них роботи І.Берліча, М.Добровського, В.Копітара, И.Шафарика та інші.

Заперечуючи тезу И.Лозинського про те, що кириличне письмо перешкоджає прилученню слов'янської літератури до загальної маси літератури європейської, М.Шашкевич привертає увагу до національної своєрідності письменства кожного народу, бо література є "образом його життя, його способу мислення, його душі" [3, 7]. Ця своєрідність нерозривно пов'язана зі словесною формою — "тілом душі". Якщо ж прилучати слов'янську літературу до європейської означає запроваджувати "чужі звороти і чужий спосіб вираження" [3, 8], то тоді будемо вкладати, зауважує автор "Азбуки і abecadto", в тіло, що має душу, іншу, чужу, душу, яка не пригорнеться до народу [3, 9].

М.Шашкевич розмірковує про наслідки можливого запровадження для руської (української) писемності, замість кириличної азбуки, латинського алфавіту (в будь-якому його варіанті) у площині взаємодіянь між різними народами, зокрема слов'янським. При цьому він висловлює слушні сумніви щодо ідеї створення нової графічної системи, якою змогли б користуватися всі слов'яни чи навіть ціла Європа. Хоч цей шлях виглядає досить привабливим, та втілити його в життя важко, бо ж скільки часу й праці потрібно, щоб придумане письмо узгоджувалося "з духом і властивостями всіх слов'янських нарід [...] [3, 12].

У досліджуваній праці висвітлюються також окремі питання історії української мови і літератури. И.Лозинський, обстоюючи вживання латинки, спирається на те, що мова давніх пам'яток відчутно відрізняється від сучасної. Виходячи з того, що стара книжна мова є мішаниною старослов'янських, польських, руських (українських) елементів, він робить категоричний висновок: "мова руська, якою сьогодні 8 або більше мільйонів людей розмовляють, не мала жодної власної літератури і до цього часу не була писемною мовою" [3, 17]. М.Шашкевич обґрунтовно заперечує це твердження. У його викладі спостерігаємо підхід, близький до поширеної в сучасній діячорічній лінгвістиці тези про розмежування двох типів мови давніх пам'яток: староукраїнської та церковнослов'янської. Він зазначає, що зіставлення мови різних пам'яток від найдавніших часів до кінця 16 ст. ("Слова о полку Ігоревім", "Правди руської", "Литовського статуту" та ін.) з народною руською (українською) та власне церковнослов'янською мовами засвідчує: стара мова цих пам'яток

більшою чи меншою мірою своїм духом і синтаксисом ближча до першої, ніж до другої [3, 18]. Водночас для М.Пашкевича 17-18 ст. , багаті на письмові пам'ятки (особливо хроніки), були часом "псування мови руської під впливом зіпсованої польської" [3, 18]. Як впливає з наведеної тверджені, їх автор не тільки виявляє безпосередній зв'язок української народної мови з давньою літературною, але й простежує певні тенденції, особливості розвитку останньої.

Не можна не погодитись також із роздумами М.Пашкевича про значення граматичних досліджень, посібників. Він усвідомлює їх важливість у мовотворчому процесі, називає відомі граматики О.Давловського, Й.Левицького, М.Лучкая, сподівається на видання інших подібних робіт, серед них, наприклад, праці І.Могилюницького. Однак автор не схильний перебільшувати це значення, бо розуміє, що граматика не обов'язково мусить передувати письменству. Адже не з граматики треба вчитися свої мови, а відповідно до мови визначити всі її особливості, види відмінювання, закони. Інакше кажучи, граматика не є "законодавцем мови", а лише її "найправильнішим образом". "Такої граматики очікуємо з нетерпінням", — зазначає М. Пашкевич [3, 19]. Як своєрідне продовження наведеної тези про первинність самої мови і вторинність відбиття її будови, закономірностей у лінгвістичних описах чи графічних системах свідчить інше його висловлювання: "[...] форми відповідно до мови, а не письма встановлюватися повинні, останнє [...] служить першому, а не навпаки" [3, 30].

У статті Й.Лозинського було висунуто ряд застережень стосовно звукового значення певних кирилических літер. Досить детальний розгляд окремих із цих застережень у праці "Азбука і abecadio" супроводжується поясненням, в яких її автор торкається питання звукового складу української мови. Так, він окреслює специфіку українського звука [й], що традиційно позначається кирилическим Й. В устах русина згаданий голосний звучить, — зазначає М.Пашкевич, — по-особливому: як середній між "гострим (і) і глухим польським (у), російським (ы)" [2, 24]. Він указує, наприклад, і на те, що приголосного [г] руська (українська) мова ніколи не знала, за винятком звукової форми запозичених слів [3, 26], а звук [дж] поширений у мовленні на різних територіях України поряд із приголосним [ж]. Щодо буквосполучення дж, то М.Пашкевич визнає його недостатньо відповідним для позначення окремого звука, що відрізняється від [д] і [ж], вказуючи при цьому на наявність спеціальної літери для відтворення на письмі названої африкати у сербській азбуці [3, 28]. Варто нагадати, що саме цю сербську літеру використано при друкуванні "Русалки Дністрової", у якій її укладачі демонструють переваги фонетичного правопису. Його основне правило сформулював М.Пашкевич у передмові до альманаху: пиши, як чуєш, а читай, як видиш [2, V]. Критичне ставлення до правописних засад, що спираються на етимологію, простежується і в досліджуваній праці, автор якої зауважує: етимологія є предметом небагатьох філологів, а тому через їх погляди накидання мільйонам населення труднощів виглядає неприйнятним [3, 29].

Наведеної твердження, а також і деякі інші подібні висловлювання, зауваження автора "Азбуки і abecadio" засвідчують реформаторську спрямованість його лінгвістичних поглядів. Він послідовний захисник традиційного кирилического письма. Але для М.Пашкевича святість традиції аж ніяк не означає її недоторканості, незмінності. У цьому переконує мовно-графічна практика "Руської трійці". Як відомо, не тільки зорієнтованість на народну мову, але й застосування принципів фонетичного правопису і т. зв. "гражданки" (модифікованої кирилиці) зробили у свій час видання "Русалки Дністрової" помітним явищем у культурному житті Галичини. Незважаючи на те, що ці прогресивні тенденції не одразу знайшли визнання (значною мірою через заборону альманаху), згодом у другій половині ХІХ ст. вони поступово стають провідними й визначальними у розвитку української літературної мови й правопису в західноукраїнських землях.

Отже, підхід до розв'язання складних лінгвальних проблем, започаткований М.Пашкевичем, його однодумцями, виявився правильним і життєздатним. Це зумовлювалось тим, що організатор і активний діяч "Руської трійці" глибоко вірив у щасливішу долю й творчу силу рідного слова, наполегливо працював, здійснюючи свої задуми, спрямовані на те, щоб українська культура, література творились не тільки як надбання певного вузького прошарку українського суспільства, а й змогли стати доступними для всього народу, виявити його душу, одвічні сподівання. Проте не лише національні почування та демократичні прагнення сприяли правильності вибраного шляху. При цьому М.Пашкевич спирався також на набуті ним філологічні знання, зокрема мовознавчі. Про це

свідчить і його праця "Азбука і abecadto", у якій автор фахово розглядає проблеми графіки, торкається окремих лінгвістичних питань. Їх трактування дозволяє простежити його науковий світогляд, ту мовознавчу основу, на якій ґрунтувалась діяльність цього видатного представника українського національного відродження першої половини XIX століття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Петраш Ості. Подвижники української ідеї: М.Шашкевич та його побратими. — Тернопіль, 1996.
2. Русалка Дністрова (Фотокопія з видання 1837 р.). — К., 1972.
3. Шашкевич Маркіян. Азбука і абецадло. Передрук з унікального оригіналу з 1836 р. Слово до публікації — коментар. — Вінніпег, 1969.

Стефанія Лісняк

ПОГЛЯДИ СТЕПАНА СМАЛЬ-СТОЦЬКОГО НА МІСЦЕ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ СЕРЕД ІНШИХ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ

Проблема походження і розвитку української мови, її взаємозв'язків з іншими слов'янськими мовами була і є центром студій багатьох українських і зарубіжних вчених.

Предметом нашого розгляду є історико-лінгвістичні праці Степана Смаль-Стоцького — відомого українського мовознавця, професора Чернівецького університету (1884-1918 рр.) та Українського вільного університету в Празі (з 1921 р.), дійсного члена Наукового товариства ім. Тараса Шевченка (з 1899 р.), академіка ВУАН (з 1918 р.). Слов'янського інституту в Празі (з 1928 р.), громадсько-політичного і культурного діяча. Разом із Василем Сімовичем, Іваном Огієнком та Романом Смаль-Стоцьким він був гідним представником українського мовознавства на європейському рівні, беручи участь у роботі славистичних з'їздів у Празі, Варшаві, міжнародного лінгвістичного з'їзду в Женеві.

Діапазон наукових зацікавлень вченого був досить широкий: суспільно-політичні та культурно-освітні проблеми, літературознавство, мовознавство, славистика, та найважливішою справою життя, як вказує у посмертній згадці про нього Василь Сімович, було визначення "становища української мови в сім'ї слов'янських мов [7, 16]. Цьому питанню віддав С.Смаль-Стоцький свої знання і творчу енергію, присвятив багато наукових праць. Стимулом до розробки послужило бажання зробити свій внесок у справу відродження української національної самосвідомості.

Протягом тривалого часу через ідеологічні упередження праці вченого були штучно вилучені з наукового обігу, ім'я його згадувалось з тавром буржуазного націоналіста і фальсифікатора, що "відривав українську мову від братніх східнослов'янських мов" [5, 163]. Тим часом, актуальністю піднятих проблем, характером їх розв'язання вони заслуговують на детальний розгляд і ґрунтовне вивчення.

Основна ідея концепції С. Смаль-Стоцького полягає у визнанні самостійності, окремішності української мови в сім'ї слов'янських мов, її розвитку безпосередньо з діалекту праслов'янської мови [8, 31]. Ця ідея вперше була висловлена дослідником у "Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprachen", написаній у співавторстві з Теодором Гартнером (1913). Останній розділ книги, де автори заперечують існування спільнослов'янської мови і доводять, що українська мова за своїми основними рисами ближча до сербської, ніж до російської, викликав цілий ряд критичних відгуків.

Проте критика відомих наукових авторитетів не змогла переконати проф. Смаль-Стоцького у хибності його ідей, які він послідовно і твердо відстоював у пізніших своїх працях "Східні слов'яни" (1924-1925), "Розвиток поглядів на сім'ю слов'янських народів і їх взаємне споріднення" (1925, 1927), "Українська мова, її початки, розвиток і характеристичні її прикмети" (1933), "Питання про східнослов'янську прамову" (1937) та інших.

Саме в них автор обґрунтував свої принципи, які зводились до відкидання генетичного поділу слов'янських мов на групи, розвитку цих мов з говорів праслов'янської мови, категоричного заперечення спільнослов'янської (праруської, давньоруської) мови як проміжної ланки між праслов'янською і українською мовами, виділення в першу чергу відмінних рис української мови як свідчення її окремішності, виразності порівняно з російською і білоруською.